

Kraków, 26. 02. 2014

Dr hab. Andrzej Dudek prof. UJ

Zakład Antropologii Kultury Rosyjskiej UJ

Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych UJ

Recenzja pracy doktorskiej *W poszukiwaniu kulturowej tożsamości. Emigracyjna publicystyka Fiodora Stiepun i Gieorgija Fiedotowa* (wydruk komputerowy, 209 str.), przygotowanej przez mgra Marcina Ziomka pod kierunkiem prof. dra hab. Jerzego Kapuścika na Wydziale Filologicznym UJ.

Autor recenzowanej rozprawy umieścił w polu swoich dociekań badawczych dorobek publicystyczny dwóch wybitnych postaci pierwszej fali emigracji rosyjskiej. Fiodor Stiepun i Gieorgij Fiedotow w istotnej mierze uczestniczyli w dyskursie kulturowym, filozoficznym, społecznym i politycznym rosyjskiej diaspory po 1917 roku. Choć losy obu myślicieli, ich inspiracje intelektualne i sposoby myślenia były odmienne, to fakt współpracy w redakcji emigracyjnego pisma „Новый Град” i kilka podobnych wątków podejmowanych w tekstach uzasadnia przyjętą w rozprawie perspektywę badawczą.

Doktorant ma świadomość tego (s. 16), że wybrane do analizy zagadnienie kulturowej tożsamości to jeden z wielu wątków podejmowanych przez obu emigracyjnych myślicieli w ich bogatym dorobku.

Omawiana praca składa się z *Wprowadzenia*, pięciu rozdziałów zasadniczych (I. *Tożsamość kulturowa jako problem badawczy*; II. *Emigracja rosyjska na skrzyżowaniu kultur*; III. *Człowiek - jednostka czy osoba?*; IV. *Religijne korzenie wolności*; V. *Chrześcijańska demokracja gwarantem wolności osoby*), *Zakończenia*, *Bibliografii*, *Streszczenia i Summary*).

Deklarując wybór metod zastosowanych do badania podjętego problemu, mgr Marcin Ziomek wskazuje na perspektywę emigrantologiczną, a więc taką, która dzięki interdyscyplinarnemu oglądowi omawianych zjawisk umożliwi ich wielokontekstową analizę. Lektura rozprawy pozwala na stwierdzenie, że Autorowi pracy w znacznej mierze udało się ów zamiar urzeczywistnić.

We *Wprowadzeniu* Autor uzasadnia kompozycję pracy oraz przywołuje istotne dla zarysowania kontekstu kulturowego syntetyczne informacje o zjawisku renesansu religijnego

w Rosji. W tej części rozprawy omówione zostały najważniejsze publikacje poświęcone obu myślicielom i przywołane tematy obronionych w Rosji rozpraw doktorskich na ich temat.

W pierwszym z zasadniczych rozdziałów Doktorant omawia znaczenia, kluczowego dla przyjętej perspektywy badawczej, pojęcia tożsamość, podkreślając widoczny i wielokrotnie podnoszony w historii kultury rosyjskiej problem samoświadomości, mechanizmów recepcji i adaptacji do rodzimej kultury wzorów i wartości obcych, a także - fundamentalne dla środowisk emigracyjnych zagadnienie relacji między rosyjskością i europejskością. Trafne, dowodzące przenikliwości badawczej i umiejętności operowania syntetycznymi ujęciami, są tezy Doktoranta o znamionujących historię kultury rosyjskiej aż po współczesność poszukiwaniach źródeł i form tożsamości zbiorowej.

Ważnym fragmentem tej części pracy są również rozważania o geograficznym, cywilizacyjnym i politycznym wymiarze tożsamości europejskiej. Swoje rozumienie zagadnienia tożsamości kulturowej Doktorant wywiódł z prac Charlesa Taylora, Barbary Skargi, Aleksandry Hnatiuk, Ewy Kosowskiej, Michała Bachtina i Jacquesa Derridy. Dialogiczny, wielowymiarowy i „pograniczny charakter kultury rosyjskiej” (s. 25) uzasadnia, jak przekonuje Marcin Ziomek, odwołanie się do właściwych ujęciom dekonstrukcyjnym kategorii identyczności, różnicy i przestrzeni „pomiędzy”. Szkoda, że Autor nie wykorzystał kilku dostępnych w polskim dyskursie humanistycznym opracowań poświęconych zagadnieniom tożsamości zbiorowej, w których dokonano porządkującej, syntetycznej prezentacji ugruntowanych w nauce światowej sposobów rozumienia tej kategorii (Z. Boksański, *Tożsamości zbiorowe*, PWN, Warszawa 2005, P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Zarys problematyki*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2012).

Drugi z rozdziałów zasadniczych stanowi próbę charakterystyki emigracji rosyjskiej pierwszej porewolucyjnej fali wychodźstwa. Czytelnik otrzymuje podstawowe informacje o najważniejszych centrach życia kulturalnego i politycznego ówczesnej emigracji rosyjskiej - Berlinie, Pradze, Sofii, Belgradzie, Konstantynopolu i Paryżu. Tę listę wielkich i tętniących życiem skupisk rosyjskiej diaspory uzupełnić należałoby o Warszawę i dwa dalekowschodnie miasta: Harbin i Szanghaj. W prezentacji skupisk Rosjan na obczyźnie Autor eksponuje informacje o emigracyjnych czasopismach społeczno-kulturowych i działających poza Rosją partiach i ruchach politycznych. Zaprezentowana przez Doktoranta charakterystyka życia politycznego ówczesnej emigracji rosyjskiej dobrze oddaje jej wewnętrzne zróżnicowanie ideowe, odmienność postaw wobec bolszewizmu oraz odniesień do utrwalonych i tworzących się w Europie orientacji politycznych (w tym nastawienia do faszyzmu), różnorodność programów społecznych i wyobrażeń o kulturowej misji emigracji. Słuszne jest spostrzeżenie

Autora, iż przedrewolucyjne dziedzictwo kulturowe Rosji było jedynym czynnikiem łączącym podzieloną i często skłóconą emigrację rosyjską (s. 42).

Ze względu na zaangażowanie Fiodora Stiepuna i Giorgija Fiedotowa w działalność pisma „Новый Град” sporo miejsca poświęcono w pracy charakterystyce linii programowej i ideowego przesłania tego periodyku. Doktorant trafnie identyfikuje symboliczne i alegoryczne konteksty nazwy czasopisma (Niewidzialny gród Kiteż, Nowa Jerozolima). Sądzę, że nie można w tym przypadku pominąć również znaczącego i wielokrotnie przywoływanego w kulturze rosyjskiej symbolicznego nawiązania do Augustyńskiej koncepcji wyłożonej w traktacie *De Civitate Dei*. Za uzasadnione uznać należy przywołanie w charakterystyce intelektualnych sylwetek Stiepuna i Fiedotowa terminu „rosyjski Europejczyk” - swoistego typu osobowościowego i kulturowego, opisanego w tekstach Hercena, Dostojewskiego i Sołowjowa a współcześnie stanowiącego przedmiot polemiki Władimira Kantora i Wasilija Szczukina. W pracy mgra Ziomka termin ten oznacza ufundowaną na odebranych wychowaniu postawę naznaczoną realizmem, krytyczno-historycznym spojrzeniem na rzeczywistość i swoistym dla pewnego typu okcydentalistów rosyjskich stylem zachowania.

Prezentując biografie obu myślicieli, Doktorant eksponuje ich ewolucję ideową, wskazuje na główne tematy podejmowane w publikowanych tekstach. W charakterystyce drogi twórczej Fiedotowa Autor wskazuje m. in. na kontrowersje ujawnione w ocenach jego publicystyki politycznej, zwłaszcza dotyczącej generała Franco, nie informuje jednak o tym, jakie stanowisko zajmował rosyjski myśliciel wobec wydarzeń w Hiszpanii. Mankamentem tej części pracy jest pominięcie w omówieniu (jeśli nie liczyć dwuzdaniowej konstatacji na stronie 78) tekstów poświęconych zagadnieniom ekumenicznym, wypowiedzi podejmujących kwestie relacji międzykonfesjonalnych z wyraźnie wyeksponowanymi wątkami personalistycznymi, wolnościowymi i socjalnymi - istotnymi przecież dla przyjętej w pracy perspektywy europejsko-rosyjskiego dyskursu tożsamościowego. Zaangażowanie w ruch ekumeniczny było ważnym etapem biografii i pisarstwa Fiedotowa (odzwierciedleniem zainteresowań Fiedotowa kwestiami ekumenicznymi są teksty: *Религиозный путь Пеги*, „Путь” № 6, *Хай-Ли (англо-русский союз молодежи)*, „Путь” № 19, *Англо-русская конференция в Хай-Ли*, „Вестник Р.С.Х.Д.” 1929, № 5, *Quadragesimo anno*, „Новый Град” № 1, *Оксфорд*, „Путь” № 54, *После Оксфорда*, „Современные записки” 1937, nr XLIV, *Христианство перед лицом современной социальной действительности*, [w:] *Россия, Европа и мы. Сборник статей*, Paris, 1973). Ekumeniczna problematyka nie była

obojętna również dla Fiodora Stiepuna (por.: Ф. Степун, *Католичество и православие*, „Вестник Р.С.Х.Д.” 1949, № 9–10).

W kolejnym rozdziale Doktorant rozważa podejmowane przez obu rosyjskich myślicieli zagadnienia wizji człowieka, istoty człowieczeństwa, relacji między jednostką i zbiorowością oraz kwestie dehumanizacyjnych tendencji ujawniających się w ówczesnej kulturze europejskiej. To temat ważny i po wielokroć podejmowany w różnych aspektach przez Stiepuna i Fiedotowa. Zaletą skonkretyzowanych w tej części rozprawy dociekań mgra Ziomka jest osadzenie analizy poglądów obu autorów w kontekście kluczowych dla ówczesnej humanistyki koncepcji podmiotu, osoby, człowieka masowego, filozofii dialogu, głoszonych w traktatach Martina Heideggera, José Ortegi y Gasset, Gustawa le Bona, Martina Bubera, Oswalda Spenglera. Na tym tle właściwie wyeksponowane zostały zbieżne w wypowiedziach Stiepuna i Fiedotowa personalistyczne przekonania o roli osoby ludzkiej jako fundamentu kwitnącej kultury i sprawnie funkcjonującego społeczeństwa.

Doktorant trafnie identyfikuje wskazywane przez obu myślicieli dehumanizacyjne zagrożenia dla wolności człowieka i poczucia godności osoby, wygenerowane przez bezduszną techniczną cywilizację, której wytworem jest zjawisko masowości w kulturze. W wymiarze społecznym i politycznym, jak podkreślali obaj emigracyjni publicyści, zagrożeniem dla człowieka i kultury były tryumfujące w Europie antyhumanistyczne ideologie bolszewizmu i narodowego socjalizmu.

Uznanie budzi zaproponowane przez Marcina Ziomka syntezujące ujęcie pozytywnej wizji „nowego” integralnego człowieka, propagowanej przez Stiepuna i Fiedotowa w okresie ich współpracy w czasopiśmie „Новый Град”. Obaj myśliciele uznają, iż ostateczna prawda o osobowym wymiarze człowieka ujawniona została w chrześcijaństwie, a jedynym ratunkiem przed postępującą dehumanizacją kultury europejskiej jest odrodzenie światopoglądu religijnego (s. 101-102). Trafnie wskazano w rozprawie na wspólne dla obu myślicieli inspiracje prawosławną i patrystyczną myślą antropologiczną (s. 87), owocujące przekonaniem o transcendentnym i dialogicznym wymiarze osoby.

Bardzo interesująco wypadły rozważania o Fiedotowskiej koncepcji sztuki jako barometru stanu kultury współczesnej. Oznaką doświadczanego na początku XX wieku antropologicznego kryzysu jest deprecjacja sztuki realistycznej i kryzys powieści, która zamiast całościowych wizji świata (jak w okresie rozkwitu gatunku w 19 wieku), proponuje jedynie ujęcia fragmentaryczne i niezrozumiałe dla odbiorcy. W moim przekonaniu rozdział *Człowiek - jednostka czy osoba?* to najlepsza część rozprawy Marcina Ziomka.

W kolejnej części pracy (*Religijne korzenie wolności*) zarysowano kilka istotnych dla dziewiętnastowiecznej historii kultury rosyjskiej koncepcji wolności autorstwa Michała Bakunina, Aleksandra Hercena, Lwa Tołstoja, Fiodora Dostojewskiego, by na ich tle zaprezentować sformułowane przez Stiepuna i Fiedotowa wyobrażenia o wolności, różniące się w poszczególnych aspektach, ale zespolone wspólnym kierunkiem poszukiwań metafizycznych. Doktorant dobrze wyeksponował obecne w myśleniu obu publicystów odmienności i zbieżności w refleksji nad istotą wolności. Jak przekonuje Marcin Ziomek, najistotniejszą cechą wolności w myśleniu Stiepuna jest jej metafizyczny związek z prawdą/istotą. Liberalna Europa, opanowywana przez totalitaryzmy, patrząca świat przez pryzmat kategorii równowagi, doświadcza kryzysu wolności, spowodowanego rozpadem dotychczasowej więzi między obiema wartościami. Wymancypowana liberalna wolność nie służy już prawdzie i do prawdy nie prowadzi.

Georgij Fiedotow natomiast koncentruje uwagę na indywidualnym wymiarze wolności, która jawi się jako owoc rozwoju kultury, choć nieustannie podlega próbom ograniczenia przez rozwijające się struktury społeczne i państwowe. W eseju *Narodziny wolności* filozof formułuje koncepcję niedostępnych dla władzy granic wolności człowieka, określonych przez niezbywalne prawa swobody ducha i ciała. Rosyjski myśliciel, jak przekonuje Autor rozprawy, wskazuje na radykalnie odmienne postrzeganie wolności w kulturze europejskiej i kulturze rosyjskiej: jeśli historia Europy była czasem poszerzania indywidualnych swobód ducha i ciała, to historia Rosji jest drogą „od wolności ku niewolnictwu” (s. 137). Analizując Fiedotowskie myślenie o rosyjskiej wizji wolności, Doktorant trafnie definiuje utrwaloną w kulturze rosyjskiej różnicę między pojęciem „свободы” i „воли” oraz konstatuje przeświadczenie autora *Narodzin wolności* o tym, iż w Rosji wolność była upragnioną wartością tylko dla zeuropeizowanych warstw społeczeństwa.

Ostatnia z zasadniczych części rozprawy poświęcona jest analizie wypowiedzi Fiedotowa i Stiepuna o kondycji demokracji parlamentarnej w Europie i omówieniu proponowanych przez obu myślicieli koncepcji organizacji życia społecznego, która będzie odpowiedzią na wyzwania rzucone demokratycznej Europie przez systemy totalitarne. Doktorant wskazuje, iż podejmowana przez obu publicystów „Nowego Grodu” krytyka demokracji dokonywana była w przeświadczeniu, że jest ona nie tylko ofiarą, ale i winowajcą kryzysu, spowodowanego brakiem idei, brakiem woli i brakiem wybitnych przywódców (s. 154).

Obaj myśliciele są przekonani o potrzebie modyfikacji założeń systemu demokratycznego, by mógł on skutecznie przeciwstawić się ekspansji bolszewizmu i

faszyzmu. Warunkiem skutecznej przebudowy jest, w ujęciu Fiedotowa, powrót do pojmowania demokracji jako systemu ufundowanego na religijnych podstawach, które przełożą się w praktyce na wyborczą zasadę oceny kwalifikacji moralnych kandydatów, a nie, jak dotychczas - ocenę programów, regułę sprawowania władzy jako służby, poczucie moralnego obowiązku uczestnictwa w życiu społecznym i politycznym oraz pojawienie się autentycznych przywódców, którzy sprawować będą władzę wykonawczą. Projektując zasady nowej polityki chrześcijańskiej, Fiedotow i Stiepun nawiązywali, jak podkreśla Doktorant, do myśli Włodzimierza Sołowjowa, choć wyraźnie odcinali od teokratycznych idei autora *Wykładów o Bogocłowieczeństwie*. Cenne w analizie poglądów Stiepuna i Fiedotowa na temat demokracji jest osadzenie kolejnych enuncjacji obu autorów w kontekście polemik ideowych toczonych w środowisku emigracji rosyjskiej oraz przywołanie różnych ujęć wizji soborowości - rosyjskiej teorii więzi społecznej, która, wg Fiedotowa, jest konceptem starszym, niż doktryna słowianofilska. Na tym tle bardzo ciekawie brzmią głosy obu myślicieli odrzucających pogląd o obcości rozwiązań demokratycznych w kulturze rosyjskiej. Potrzeba obrony demokracji i dążenia do jej naprawy uzasadniane były w wypowiedziach Stiepuna i Fiedotowa przekonaniem, iż stanowi ona środowisko niezbędne dla doświadczania wolności i urzeczywistniania pełni człowieczeństwa.

Rozważania zamyka esencjonalnie napisane *Zakończenie*, w którym Autor podsumowuje wywód o metafizycznym i personalistycznym wymiarze kategorii jednostki, wolności i demokracji w myśli obu „rosyjskich Europejczyków”.

W dwóch miejscach w rozprawie Marcina Ziomka dostrzec można redakcyjne niedopatrzania:

- na str. 10 - w tytule artykułu S. Mazurka błędnie podano „Fiedorow” - zamiast „Fiedotow”.

Ten błąd został powtórzony również w Bibliografii (s. 194);

- na str. 107 - błędnie podano tytuł traktatu Martina Bubera (*Ich und Du*).

Generalnie, pod względem redakcyjnym praca prezentuje się dobrze. Na podkreślenie zasługuje bardzo klarowny i elegancki styl wywodu.

Z uznaniem myślę o skrupulatności Autora w dokumentowaniu źródeł przywoływanych poglądów, stanowisk badawczych i utrwalonych w literaturze przedmiotu ujęć oraz o dystansie do przedstawianych zagadnień. Owa zasługująca na pochwałę cecha dyskursu stanowi równocześnie o odczuciu pewnego niedosytu intelektualnego po lekturze pracy, w której czytelnik bardzo rzadko zetknie się zaprezentowanym przez Autora polemicznym stanowiskiem, krytyką istniejących ujęć i propozycjami własnych

doprecyzowań i definicji. Pod tym względem zdecydowanie najkorzystniejsze wrażenie pozostawia rozdział poświęcony demokracji.

Mgr Marcin Ziomek przedstawił rozprawę, której istotnym atutem jest syntetyczna kompozycja, w udany sposób organizująca prezentację analiz kluczowych dla tematu aspektów, ściśle powiązanych ze sobą w tekstach Stiepuna i Fiedotowa. Przedstawione ujęcie wnosi istotny wkład do wiedzy o kulturze rosyjskiej i życiu ideowym pierwszej fali porewolucyjnej emigracji rosyjskiej. Zaletą rozprawy jest widoczne w tekście dążenie do analizy podejmowanych zagadnień w szerokim kontekście ideowym, estetycznym, społecznym i politycznym. Rozprawa przekonuje o umiejętnościach analitycznych Autora i jego dużej wiedzy rosjoznawczej i ogólnohumanistycznej.

Biorąc pod uwagę powyższe okoliczności, stwierdzam, że napisana przez mgra Marcina Ziomeka praca *W poszukiwaniu kulturowej tożsamości. Emigracyjna publicystyka Fiodora Stiepuna i Gieorgija Fiedotowa* spełnia odnoszące się do rozpraw doktorskich wymagania określone w Ustawie o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. W związku z tym wnioskuję o dopuszczenie rozprawy do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Andrzej Kudlek